ISSN 1312–2142

СЧЕТОВОДНА ПОЛИТИКА

НОВИ ПРИНЦИПИ И ПОДХОДИ В СЧЕТОВОДСТВОТО

Списание за прилагане на международните счетоводни и одиторски стандарти в България

ПРИЛАГАНЕ НА ПРИБЛИЗИТЕЛНИ ОЦЕНКИ И ПРЕДПОЛОЖЕНИЯ В СЧЕТОВОДСТВОТО

ПРОМЕНИТЕ В СТАНДАРТИТЕ ЗА ИНВЕСТИЦИИТЕ И ЗА СВЪРЗАНИТЕ ЛИЦА

КОРПОРАТИВНО УПРАВЛЕНИЕ И БИЗНЕС ЕТИКА

„ПРОТЕСТАНТСКАТА ЕТИКА И ДУХЪТ НА КАПИТАЛИЗМА" ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ

ОБЛАГОДЕТЕЛСТВАНЕ ОТ ПРАКТИКАТА

5-6 | 2006

МСС ЗА ПУБЛИЧНИЯ СЕКТОР

„Протестантската етика и духът на капитализма" през призмата на Българското възраждане

Доц. д-р Иван Русев

Настоящата статия е трета от поредицата за представянето на търговското законодателство, търговската книжнина и търговската практика от гледна точка на воденето на търговските книги (счетоводство) в българските земи по време на Възраждането. Този път акцентът е поставен върху необходимостта от воденето на добро счетоводство, за да бъдат успешни делата на търговеца, но разгледан от един малко известен аспект в православна България — влиянието на протестантството върху идеите и практиките на Българското възраждане.

Протестантската етика и духът на капитализма. Така е озаглавена книгата на Макс Вебер, появила се в оригинал още в началото на XX в., а неотдавна преведена на български език и издадена у нас.[1] Авторът ѝ разкрива същността на протестантската религия и чрез множеството приведени примери и асоциативни връзки се опитва да обясни предимно протестантския характер на капиталистическата собственост, на предприемачеството, на по-висшите работнически слоеве и най-вече на високообразования търговски и технически персонал в модерните индустриални предприятия. Вебер търси връзките между условията на живот и религията, между религията и образованието, между религията и стопанското поведение и т.н. Според него организацията на модерното, пазарно обусловено общество не би била възможна без два извънредно важни елемента от нейното развитие: на първо място, разделянето на домакинството от предприятието — нещо, което днес изцяло господства в съвременния стопански живот, и второ — плътно свързаното с посочения елемент рационално водене на търговските книги. Тези два процеса протичат в най-пълна степен в Западна Европа почти паралелно от XV в. насетне. По-късно същият модел ще *„завладее"* и северните колонии на Америка.[2]

В хода на своята поява и разпространение протестантството като реакция на официалната католическа църква остава далечно и непознато за религиозния живот на българина през късното Средновековие. И не че няма българи католици, но защото тяхната общност се изгражда в едно по-късно време, именно през първите векове на османското владичество, а и условията, при които те живеят, ги правят малко или повече индиферентни към кризисните явления на католицизма. Като кратък епизод на реформацията в балкански условия може да се определи погромът на Чипровското въстание от 1688 г. Тази най-голяма политическа изява на католиците от северозападните български земи е жестоко потушена от военната част на унгарците протестанти под командването на Емерих (Имре) Тьокьоли, съюзник на османската армия в голямата австро-турска война (1683-1699 г.). Но и тогава мотивите са не толкова религиозно, колкото външнополитически обусловени.[3]

Първите опити на протестантството за проникване сред българите датират от XIX в.[4] Те са пряко свързани с разгорилите се тогава църковно-национални борби, но отново причините са по-скоро политически. Паралелно с това обаче българското възрожденско общество вече е станало достатъчно открито и ориентирано към новите ценности на западния свят — ценности, които по онова време отдавна носят *„протестантски етикет"*. Прагматиката на Новото време, нуждите на търговията и на свързаното с нея сметководство, забогатяването, но не като самоцел, а като резултат от доброто владеене на занаят или на търговска дейност или най-общо казано *„духът на капитализма"* (по израза на М. Вебер) са сред основните фактори, които ориентират

възрожденеца към нормите на протестантството. И макар да си остава (в своето множество) източно-православен, той ще прояви жив интерес към посланията на автори, които Западът вече добре познава като протестантски.

Първото, а и основно съприкосновение на Българското възраждане с протестантската етика става посредством българските преводи на трудовете на големия американски просветен деец и политик Бенджамин Франклин (1706-1790 г.)[5]. От 1732 г. в течение на цели 25 години Франклин издава годишен алманах от името на някой си Ричард Сондърс под заглавие: *„Poor Richard's Almanach"* (*„Алманах на бедния Ричард"*). Изданието веднага получава изключителна популярност. Причината за този интерес (поначало алманасите са най-популярното четиво на онова време, даващи на простолюдието бърз и лесен достъп до елементарни знания — месечен календар, движението на небесните тела и пр.) са добавените от автора пословици, които подтикват към трудолюбие и пестеливост като път за сдобиване с богатство, а следователно и с добродетелност, защото за един човек в нужда е много по-трудно да постъпва винаги честно, или както самият Бенджамин Франклин използва една от тези пословици в своите спомени: *„не е лесно празен чувал прав да стои"*[6]. И пак от спомените на Франклин научаваме, че през 1757 г. той събира всичките тези пословици, *„в които се съдържаше мъдростта на много векове и народи"*, подрежда ги под формата на беседа, *„нещо като обръщение на мъдър старец към хората, събрали се на една разпродажба"* и ги помества в началото на календара за 1757 г. Влиянието на *„мъдрите съвети"* е толкова силно, че авторът им търси в тях обяснение за все по-голямото изобилие на пари в Пенсилвания в годините след появата на изданието[7].

Пословиците на *„бедния Ричард"* много бързо *„прелитат"* през океана и идват в Европа. Появяват се в английските вестници, преведени са и на френски. Духовенството и заможните ги изкупуват, за да ги подаряват на бедните. Пословиците прокарват пътя на масовия интерес и към другите кратки, но поучителни съчинения на Франклин: *„Необходими съвети за тези, които искат да бъдат богати"* (1736 г.), *„План за спестяване на сто хиляди лири"* (1756 г.) и *„Съвети към един млад търговец"* (1748 г.)[8]. Франклиновите творби очертават конкретно и ясно рамките на буржоазния морал и на капиталистическия дух, те издигат в идеал кредитоспособния и порядъчен човек, чийто дълг е увеличаването на своя капитал. Този нов *„дух"* на времето изисква спечелването на все повече и повече пари при строгото отбягване на всякакви естествени наслаждения. Човекът трябва да се отнася към печалбата като към смисъл на живота си, а не като към средство за удовлетворяване на материалните си жизнени потребности[9].

Посланията на Бенджамин Франклин, разнасяни чрез преводите на неговите съчинения, достигат до Балканите през първата половина на XIX в.[10] През 1837 г. Гаврил Кръстевич превежда от френски език Франклиновия *„Алманах"* и го издава на български под заглавие: *„Мудрост добраго Рихарда"*. Трябва да се отбележи, че това е първата светска преводна книга у нас, доближаваща се до белетристиката (до края на 40-те години на XIX в. на български език се издават основно богослужебни книги и учебници), и че до 70-те години на XIX в. Бенджамин Франклин е чуждестранният светски автор, на чиято личност е отделен най-голям интерес във възрожденската ни литература[11].

След изданието на Кръстевич следват още няколко превода на български език и адаптации по Франклинови творби и то в течение само на две-три десетилетия. През 1846 г. първото българско списание „Любословие" помества *„Съветите към един млад търговец"*[12]. Същите излизат повторно през 1869 г. като самостоятелна втора глава към книгата *„Сиромах Богдан или способ за обогатяване"*[13], в която първата глава е посредният превод на *„Алманах на бедния Ричард"*.

Най-много са българските възрожденски преводи и вариации на *„Алманаха на бедния Ричард"*: след Кръстевич Никола Първанов прави втори превод, този път от немски език и го публикува под заглавие *„Изкуството да стане човек богат"*[14]; следват две издания, за които се предполага, че са дело на Петко Р. Славейков — едното, поместено във в. „Македония"[15], а другото се появява като самостоятелна книжка през 1869 г., споменатата тук по-горе; през 1860 г. Тодор Шишков публикува *„Нравствений кодекс Франклина (из Франклиновите записки)"* — най-интересния откъс от мемоарите на Б. Франклин с плана за самовъзпитание, където се изреждат основните добродетели и се описва тяхната същност[16]; през 1871 г. сп. „Летоструй" отпечатва доста видоизменен вариант на *„Алманаха"* под заглавие: *„Мъдри изречения от Франклина"* (без преводач и източник)[17]; последното възрожденско издание на Франклиновата творба се появява в сп. „Читалище" като *„Път към обогатяването или на-*

уката на Добрий Рихарда", по превод на Лазар Йовчев[18].

Българските варианти на *„Алманаха на бедния Ричард"* се характеризират с това, че техните преводачи се опитват максимално да ги приспособяват към вкуса и интересите на своите читатели, към нуждите на възрожденското общество. С прагматиката на поуките си тези издания са ориентирани главно към търговското съсловие, което получава от тях ценни съвети за това как да се успее в личния живот и в деловата работа и как най-бързо да се стигне до голямата печалба. Изградени са като проповед, моделирана от новия буржоазен мироглед. За да *„побългари"* и подсили внушението на посланията в своя вариант, П. Р. Славейков замества *„добрия Ричард"* със *„сиромах Богдан"* и отбелязва, че *„това е престорено име по подражание на онова, което Франклин бе наденал на себе си в тези прикаски"*[19]. Книжката включва няколко беседи на мъдър старец пред слушатели: първата е за трудолюбие и срещу мързела, гордостта и безумството (с. 5-11), втората е за постоянство, ред и внимание (с. 12-13), третата — за спестовност (с. 14-23), и последната, четвърта — за богоугодно поведение (с. 23-25).

Към всяка беседа са приведени множество примери, с които образно се защитава конкретната теза. Най-голямо внимание е отделено на третата беседа, в която се апелира към спестовност и към помалки разноски. Последните не трябва да надминават доходите. *„Пазете ся от малките разноски. Малка дупка потопява голям кораб, казува сиромах Богдан"*[20]. Старецът не се изказва ласкаво за онези, които дават пари на заем и иска да предпази слушателите си от тях: *„Заемодавците са, казва пак той, най-суеверната ерес на светът; наблюдават с голяма точност днитe и времената"*[21]. И завършва с поуката: *„Печалбата е неизвестна и привременна, но разноските са известни и всегдашни"*[22].

Рационализмът на Бенджамин Франклин е още по-ясно очертан в *„Съветите към един млад търговец"* и най-доброто доказателство за това, че той допада на българина възрожденец, са двата превода на тази творба, съответно от 1846 и от 1869 г.[23] Текстът е кратък, но с точни послания. И в двата случая липсва информация дали това е превод, какъв е оригиналът и кой е преводачът — сякаш се споделят истини от последна инстанция и авторството или преводачеството в случая са без съществено значение. Съветите към младия търговец, дадени от по-стар и опитен негов колега[24] (така внушението е по-силно!), са общо шест на брой.

Сред тях има две, които звучат като *„икономически аксиоми"*: *„Помни, че времето е пари"*, *„Помни, че парите имат свойството да раждат"*; други две са с морално послание: *„Помни, че честта е пари"*, *„Помни, че добрият платец има като свои чуждите кесии"*, а има и други две с по-прагматичен нюанс:

„Помни, че двадесет пари на ден правят четиридесет петака в една година" и

„Пази ся да не вземаш все твои пари, които ся намерват в ръцете ти или в касата ти и от това ся излъжеш да похарчиш повече от колкото ти дава ръка твоята сирмия[25]*. Мнозина, които са имали чужд капитал, са паднали и падат в тази погрешка. А ти, за да ся предупазиш от това, дръж за няколко време подребно счет*[26] *на доходите си и на разноските си и ще познаеш от колко чудесно малки и ничтожни разноски стават големи количества (суми), и ще разпознаеш кои от тях можеш да отбягваш за напред. На късо да речем ... без залягание и спистявание нищо не можеш завърши, а със тях всичко свършваш"*[27].

В последния съвет можем да отгатнем поука за добро водене на счетоводството като задължителен път към успешната търговия. Използваните понятия — *„каса"*, *„сирмия (капитал)"*, *„доходи"*, *„разноски"*, насочват към едно такова предположение. Принципът е ясно формулиран — не трябва да се смесват личните средства с наличния в касата на търговското дружество капитал. Освен това прави впечатление и още нещо. Навсякъде в текста изобилстват примери в парични единици — *„грошове"* и *„пари"* (във варианта на сп. „Любословие" — *„дукати"* и *„столпник"*), които подсилват образния ефект на съветите.

Според М. Вебер, който в цитираната по-горе книга подлага на подробен анализ *„Съветите....."*, съчинението на Франклин е документ, съдържащ в почти класическа чистота *„духа на капитализма"* и предлагащ предимството да е лишен от всякакви директни връзки с религиозното. Логиката е ясна, посланията са конкретни. Франкliновият търговец не придобива нищо от богатството за собствената си личност, освен единствено ирационалното чувство за добро изпълнение на професията. Той съществува заради своите сделки, а не обратното. И затова трябва да е изряден в сметководството — огледалото и същността на неговата търговска дейност. В този смисъл протестантството трябва да се разглежда в исторически план дотолкова, доколкото е изиграло ролята на *„зародиш"* за чисто рационалистическите жизнени възгледи на

Франклин. От рационалната форма на мислене и живот се стига лесно и бързо до *„идеята за професията"* — професията и професионализмът, обсебващи търговеца, решен на всичко, за да успее. С тези свои послания Бенджамин Франклин ще си спечели и още един *„етикет"* — *„изповедник на американизма"*[28].

През 1863 г. в седем непоредни броя на в. „Съветник" (от бр. 19 до бр. 27 вкл.) излиза творба под заглавие: *„Седенките на дяда Богдан"*, която по форма и идеи много напомня *„Алманаха на бедния Ричард"*. В съчинението се забелязва стремеж да се надхвърли вече добре познатия проповеден стил на поднасяне на съдържанието, макар че се започва именно с нещо като проповед — на едно място *„дето хората слабо познават силата на новата промишленост"* в дълга зимна вечер някой си дядо Богдан разказва *„забавни приказки, в които ще се скрие и един урок от висока нравственост и един промишлен и търговски курс ..."*. Всъщност това са седем различни разказа, като всеки от тях е с конкретна тема. В основата на първия, който условно можем да озаглавим: *„Притчата на тръстиковите пръчки и силата на дружеството"*, стои историята на *„праотеца Яков"*, който с добре познатата поука за здравината на пръчките, събрани в сноп, дал урок на своите 12 сина, че трябва да бъдат сдружени и неразделни, а на фона на тази поука дядо Богдан заявява на своите слушатели: *„Вие до днес сте правили дружество, без да го познавате, време е да го познаете, за да го правите със еще повече плод от миналото"*[29].

Втората беседа на дядо Богдан разширява вече подхванатата тема с нов мотив — и държавата е дружество[30], а следващите беседи от цикъла поставят акцент върху конкретни форми на дружествена дейност — взаимно-спомагателните (спестовните каси), застрахователните и живото-застрахователните, акционерните дружества[31]. Същността на тези непознати за българина през онази епоха структури е разкрита с интересни примери, привеждат се сметки и лесни изчисления на суми, които накрая завършват с логични изводи и обобщения. Така например, капиталът на описано от дядо Богдан *„благодетелното взаимно дружество"* се натрупва, като селяните внасят по един грош всяка неделя след църковната служба. То се управлява от комитет, в който влизат селският чорбаджия, учителят, свещеникът и дядо Богдан (инициаторът), без да получават нещо за това. А за модел на дейността се следва примерът *„на 12 бедни тъкачи в един град в Северна Англия"*, които според разказа се сдружават през декември 1843 г., водени от крайна нужда, а през 1861 г. дружеството им, междувременно прераснало в акционерно, вече брои 4000 акционера с капитал от над 1 млн. франка и с годишна печалба от 500 000 франка. Създаденото дружество дава сигурност на своите членове. Когато някой от тях изпадне в нужда, ще получава пари от касата и *„ще се чете, че зема от своите собствени пари, а не милостиня"*. С течение на времето хората от дружеството ще забогатеят, ще си построят *„... широки къщи и пространни фабрики с високи комини и на сичките бедни работници, които дохождаха да работят в техните кирхани, те думаха:* ***Спистявайте, съдружавайте са и ще бъдете честити***"[32].

В последната беседа на дядо Богдан са разкрити големите възможности на железницата за развитието на индустрията и търговията. За нейното изграждане са необходими значителни средства, които могат лесно и бързо да се наберат чрез създаването на акционерно дружество, което обаче за кратко време ще си възвърне вложените средства и дори ще се сдобие с печалба: *„При всичката важност на потребните капитали, железните пътища всякога са обогатявали акционерите си, а всичко чи ся плаща на тях твърде евтина кирия*[33]*. Направата на тия железни линии е една всемирна полза. Всичките народи проумяха това."*[34].

„Седенките на дяда Богдан" прокламират една актуална, завладяла българския просветен и стопански елит през третата четвърт на XIX в., идея за изграждане на търговски дружества като спасителен път към прогреса и като алтернатива на стопанската мизерия и безпросветност. Тази идея е също плод на европейските влияния у нас през епохата и сред големите й радетели са д-р Иван Богоров[35], Георги С. Раковски[36] и др. Големият изследовател на възрожденската ни книжнина Маньо Стоянов свързва *„Седенките на дяда Богдан"* с Франклиновите съчинения, докато други считат, че икономическата проблематика на творбата я правят по-близка до трудовете на д-р Иван Богоров. В подкрепа на второто предположение, освен широко отразената от д-р Богоров тема за преимуществата на модерните форми на търговско сдружаване, видна и в дядо Богдановите беседи, може да бъде приведен и още един аргумент — във времето, когато се появяват *„Седенките на дяда Богдан"*, този наш просветен деец сътрудничи тясно на в. „Съветник". На страниците на вестника се появяват интересни ма-

териали, написани в негов стил, и подписани *„от писалницата на Журнал за наука, занаят и търговия"*, чийто създател, главен редактор, а вероятно и автор на всичко, поместено в списанието, е именно Богоров. Тези негови статии в „Съветник", сред които не може да не спомена: *„Извор печялба"*[37], *„Капитал, сермия, майка, влог – то е все едно"*[38], *„Търговски дружини"*[39] и др., са също посветени на търговската, търговско-правната и счетоводната проблематика, ориентирани са към търговското и занаятчийското съсловие и имат образователна насоченост, т.е. заемат своето приносно място в системата на търговските и счетоводните знания на Българското възраждане. И ако приемем Богоровото авторство на *„Седенките на дяда Богдан"*, което изглежда много вероятно, то сюжетната линия, засвидетелствана за първи път у нас чрез превода на Франклиновата творба *„Мудрост добрего Рихарда"*, намира своето голямо продължение в идеите и творчеството на най-изявения наш стопански теоретик от епохата на Възраждането — д-р Иван Богоров.

Съчиненията на Бенджамин Франклин са с безспорна общоевропейска популярност през XIX в., а фактът, че те много бързо откриват и българската си читателска аудитория, доказва, че българинът възрожденец не изостава от модерното и актуалното в Европа.

Кои са причините за този интерес по онова време у нас към книгите и идеите на американския просветител? В литературата вече е търсен отговор на този въпрос, но очевидно отговорите са повече от един. Определено важно значение за интереса към Франклин играе ореолът му на национален борец — нещо, което много допада на българите в последните години преди Освобождението (1878 г.). Според Н. Аретов творбите на американеца стават достъпни за българския читател и благодарение на солидната средновековна проповедна традиция, продължена от учебникарската книжнина на Възраждането[40]. Същият изследовател дава и друго обяснение — във Франклиновите съчинения има автобиографичен елемент, а автобиографизмът е един от пътищата за възникване на новобългарската белетристика[41].

И ако това са обясненията на специалиста езиковед, то допускаме, че има поне още едно, може би най-важното. Интересът през Възраждането към посланията на Франклин се обяснява с растящите потребности на българското търговско и занаятчийско съсловие и с жаждата за знания и съвети, които да го насочват в професионалния му път. Мисията на възрожденската интелигенция, на книжовници като Г. Кръстевич, Т. Шишков, Н. Първанов, П.Р.Славейков и др. е да намерят най-подходящия първоизточник, да го преведат и адаптират спрямо вкуса на възрожденеца. И съвсем не случайно те се спират на Бенджамин Франклин — автор, вече четен и превеждан в Европа. С появата си на страниците на възрожденските ни издания неговите съчинения правят достояние на българина протестантската етика и то в нейния осъвременен за XIX в. вариант, който образно можем да определим като *„Франклинов американизъм"*. А това е още един досег с модерността на епохата.

БЕЛЕЖКИ

1. Вебер, М. Протестантската етика и духът на капитализма. Издателство „Хермес-7", С. 1993. Първото издание на това предизвикало голям интерес съчинение, преведено през XX в. на няколко езика, е в: Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik. J. C. B. Mohr, Tübingen, Band XX-XXI, 1904-1905.

2. Вебер, М. Цит. съч., с. 11.

3. Най-подробно за това събитие вж. в: Сб. 300 години Чипровско въстание. Принос към историята на българите през XVII век, С., 1988.

4. Стоянов, М. Начало на протестантската пропаганда в България. — Известия на Института по история. Т. 14-15, 1964, с. 45-67.

5. Аретов, Н. Рецепцията на Бенджамин Франклин в България през Възраждането. — сп. „Литературна мисъл", Г. XXVII, кн. 4, 1983, с. 155-163.

6. Benjamin Franklin's Memoirs. University of California Press, 1949, p. 242 — цит. по: Тодорова, М. Личното счетоводство на българина през XIX в. — епизод от формирането на буржоазния манталитет на Балканите. — сп. „Балканистика" (Издание на Института по балканистика при БАН), кн. 1, С., 1986, с. 119.

7. Франклин, Б. Мемоари. Превод на С. Флорин. С., 1966, с. 102.

8. Тодорова, М. Цит. съч., с. 119.

9. Вебер, М. Цит. съч., с. 39-40; Тодорова, М. Цит. съч., с. 119-120.

10. Първият превод на „Алманах на бедния Ричард" на гръцки език е направен от френски и е издаден през 1823 г. Книгата е отпечатана в печатницата, където се печатат книгите на големия гръцки просветител Адамантиос Кораис. В едно от следващите гръцки издания на „Алманаха" (1839 г.) е поместено паралелно живо-

тоописание на Б. Франклин и на А. Кораис — още едно доказателство за големия интерес на Гръцкото просвещение към посланията и личността на Франклин: Тодорова, М. Цит. съч., с. 120. Малко по-късно същият модел - преводът на Франклиновата творба да се съпътства с кратко представяне на авторовата биография, ще се прилага и в българските му преводи.

11. Аретов, Н. Цит. съч., с. 157, 159.

12. Советование за млад търговец. — Любословие или повсемесячно списание. № 15, март 1846, с. 1-2.

13. Съветы към млад търговец. — в: Сиромах Богдан или способ за обогатяване. Книжка много поучителна за народат. Цариград. В Печатницата на в. „Македония", 1869, с. 26-30.

14. В. „Македония", Г.II, бр. 21 от 20 апр. 1868, с. 2 и бр. 22 от 27 апр. 1868, с. 1-2 (с „животоописание на Венеамин Франклин").

15. Способ за обогатяване. — в. „Македония", Г.III, бр. 28 и 29, 7 юни 1869 и 14 юни 1869.

16. Първа храна на здравият човешкий ум, школска и домашна книга за децата от (К. Тр. Тим). Първен преведена на гръцки от немский език, а сега от гръцки на български превел и издал Тодор Н. Шишков. Цариград, в Печатницата Ц-го вестника и содружие, 1860, с. 102-109.

17. Сп. „Летоструй или къщний календар", Г.III, 1871, с. 196-199.

18. Сп. „Читалище", Г.II, бр. 13 от 1 апр. 1872, с. 586-595.

19. Сиромах Богдан или способ за обогатяване. Книжка много поучителна за народат. Цариград. В Печатницата на в. „Македония", 1869, с. 3.

20. Пак там, с. 15.

21. Пак там, с. 21.

22. Пак там, с. 22.

23. Оригиналното издание на творбата е от средата на XVIII в.: Advice to a young tradesman. — in: Works ed. Sparks, t. II, 1748.

24. В сп. „Любословие" под текста се е подписал „Стар търговец", но по всяка вероятност преводът и адаптацията на творбата са дело на издателя на списанието Константин Фотинов: Советование за млад търговец. — Любословие или повсемесячно списание. № 15, март 1846, с. 2.

25. Капитал.

26. Сметка.

27. Съветы към млад търговец. — в: Сиромах Богдан ..., с. 29-30.

28. Вебер, М. Цит. съч., с. 35-58.

29. В. „Съветник", Г.I, бр. 19 от 29 юли 1863.

30. В. „Съветник", Г.I, бр. 20 от 5 авг. 1863.

31. В. „Съветник", Г.I, бр. 22, 23, 24, 25, 27 от 19 авг., 26 авг., 2 септ., 9 септ., 23 септ. 1863.

32. В. „Съветник", Г.I, бр. 22 от 19 авг., 1863, с. 2; бр. 23 от 26 авг. 1863, с. 3.

33. Пътна такса.

34. В. „Съветник", Г.I, бр. 27 от 23 септ. 1863, с. 3.

35. Натан, Ж. Първият български икономист.- В: Сб. „Д-р Иван Богоров. Материали, свързани със 150-годишния юбилей от рождението му." Пл. 1972, с. 57-69.

36. Раковски, Г. С. Позив за учреждения на едно търговско българско дружество по главния места в Европа, отде български търговци извозват разни стоки. — „Дунавски лебед", Г. I, бр. 3 от 29 септ. 1860.

37. В. „Съветник", Г.I, бр. 9 от 20 май 1863.

38. В. „Съветник", Г.I, бр. 19 от 29 юли 1863, с. 3.

39. В. „Съветник", Г.I, бр. 41-42 от 6 ян. 1864.

40. Аретов, Н. Цит. съч., с. 157.

41. Пак там, с. 159.